

11

Tud itt valaki megoldást?

György Lajos

Gondoljuk végig: mit is kell megoldanunk? Véget kell vetnünk az élővilág pusztításának, abba kell hagynunk a jövő nemzedékek létfeltételeinek megsemmisítését, a levegő, a vizek, a talaj visszafordíthatatlan elszennyeződését. Meg kell állítanunk a családok és közösségek fölbomlását, a hagyományos értékek semmibe vételét. Ezek a bajok sokkal súlyosabbak, mint a legtöbb „jól tájékozott”, újságot olvasó, tévét néző ember gondolná.

Összeomlás fenyeget, melynek közvetlen okai igen sokfélék lehetnek: gazdaságiak, környezetiak, etnikaiak-politikaiak, egészségügyiak.

**„Kisebbits, lassíts, ne központosíts és legyél a folyamatok résztvevője.”
Theodore Roszak**

Ha e jelenségek alapvető okait keressük, nehéz egyetlen dologra rámutatni. Az okozati kapcsolatok összetettek, hálózatszerűek. Anélkül, hogy ebben elmélyednék, csak néhány pontot emelek ki. A dolgok eredete igen távoli, talán ott van, amikor tudatunk révén kiemelkedtünk az állatvilágból, uralkodni akartunk a természet fölött. Elvetettük az úgynevezett *érett természeti rendszerek* évmilliárdok alatt kiala-

kult tulajdonságait, működési alapelveit: a természeti folyamatok tiszteletét, a takarékosságot, az együttműködést-együttélést, a belső szabályozást. Fölborítjuk az élő rendszerek önszabályozási folyamatait és azt nem valósítjuk meg a társadalomban.

Mit kell tennünk?

Ha tömören össze akarom foglalni teendőinket, akkor az amerikai társadalomtudóst, pszichológust, Theodore Roszakot kell idéznem: *Kisebbits, lassíts, ne központosíts légy a folyamatok résztvevője.*

Sokan ugyan a lassíts szót kifogásolják, ám nem arról van szó, hogy gyalog vagy szekéren kellene járnunk, vagy a gépkocsik megengedett legnagyobb sebességét 20-30 km/óra-ra kellene korlátoznunk. Van azonban egy mérték, s a hatványozott növekedésnek e téren is határai vannak. Sem a helyváltoztatás, sem az adattovábbítás, sem a megismerés állandó gyorsulása nem tesz boldogabbá bennünket. Nem törődünk bele, hogy a világ megismerhetetlen, a világűrbe vágyódunk, holott magunkat, Mindenségben betöltött szerepünket sem ismerjük. „Haladni”, „fejlődni” akarunk – de hova? Mintha elfogadnánk Marvin Minsky amerikai gondolkodó

megállapítását: a számítógépek fognak a helyünkbe lépni, s az ember csupán egy láncszem az állatok és ... a gép között.)

Ha a „mit tegyünk?” kérdést felvetjük, gyakran kapjuk azt a választ, hogy ne törjük a fejünket. „Nem a te dolgod, vannak nálad okosabbak” hallom egyesektől. Mások azt mondják: „A dolgok úgyis önmaguktól megszoktak oldódni.” Igaz, válaszolom, mert a „megoldások” az újfajta vízözön, a pusztulás, az összeomlás, az atomtél után a jelenlegi életünkben, kultúránkban nem marad meg semmi, nem lesz többé túlnépesedés, nem lesznek szennyező iparágak – mert egyáltalán nem lesz ipar, az autópályákat visszahódítja a természet, a tarra vágott hegyoldalakat elfoglalják a fiatal erdőségek, új szennyezők hiányában lassan helyreáll az ózonpajzs és az újra természeti körülmények között élő megmaradt lények számára nem lesz gond semmiféle üvegház és túlmelegedés. Az ilyenféle önmagától való „megoldódást” talán mégsem akarjuk.

Többen talán vészmadárnak neveznek. Ha az olvasó is közéjük tartozik, hadd kérdezzem meg: Mit gondol, merre van a megoldás, a kiút?

Van, aki szerint „*Nincs új a Nap alatt*”, vagy „A tudomány mindenre megoldást talál” – legyen az a műszaki, a gazdaságtudomány vagy a jogtudomány –, csupán jó eljárások, szabályozók, rendelkezések kellenek. Van, aki „ökodiktatúrát” javasol, valamiféle zöld parancsuralmi rendszert, amely kegyetlenül megtorolja az ökológiai bűntetteket, az emberek és a nemzetek számára elosztja az édes vizet, jegyre adja az energiát és az ételmet. Van, aki vallásos hite miatt betörődik a dolgokba, csak saját üdvözülésével vagy megvilágosodásával törődik, Istentre bízva a dolgok megoldását. Igaz, velük szemben olyan hívő is akad, aki meg akarja óvni a teremtés művét, és bűnnek tartja a

pusztítását, s ennek megfelelően él és cselekszik. Az a vélemény is gyakori, hogy a jelenleginél úgysem tudunk jobbat kitalálni.

Van, aki példát szeretne mutatni, elhagyja a várost, a fogyasztói társadalmat, egyszerűen él, esetleg közösséget szervez, bebizonyítja, hogy lehet más módon élni. (Erről később még szólok.)

Azt gondolom, jobb volna a társadalmat átalakítani, amíg nem késő, de számolnunk kell azzal is, hogy egy katasztrófa utáni helyzethez is segítséget kell ajánlanunk.

Igyekszem végiggondolni, milyen lehetőségeink, teendőink vannak egyéni, családi, lakóhelyi (utca, ház, tömb), települési, nemzeti, bolygói szinten. Szólok a világméretű válság alapvető okairól, a teendőkről, a módszerekről, jó kezdeményezésekről, példákról, kísérletekről. Jövőképünkről, melyről olykor legyintve azt mondják: utópia! Holott az utópiák vezetnek bennünket.

Fokozatosan haladok a kisebb és egyszerűbb dolgoktól a nehezebbek felé. Előrebocsátom: aki tenni akar valamit, az nem elégedhet meg egy vagy néhány dologgal, állandóan lépnie kell. Fontos a fokozatosság: először észrevevesszük, felismerjük a dolgokat, lassan valamiféle elhatározásra jutunk, mással is beszélünk róla, majd egyre több helyes dolgot cselekszünk, fokozatosan kialakul újfajta életmódunk, gondolkodásunk, tudatunk, ami másokra is hatással van. Egyszerűen: előre kell haladnunk, nem szabad visszafordulnunk. Nézzük végig a sort az egyéntől a nagyobb egységekig: mit tehetünk?

Tájékozódni, tájékoztatni, hatni

Ez volt az ELTE Természetvédelmi Klub megalakulásakor, 1983-ban meghirdetett hármas jelszava: Tájékozódni, tájékoztatni, hatni.

A tájékozódás azt jelenti, hogy nyitott szemmel járunk, észrevesszük a jelenségeket, keressük az összefüggéseket és az okokat. A tájékozódás nem könnyű. Van, amit érzékszerveimmel észlelek, azonban egy bizonyos mélységen túl már eszközökre és szakértelemre van szükségem: meg kell mérnem, mi van a levegőben, a vízben, az élelmiszerekben, ami káros, ami rosszat tesz nekünk. Azonban sem szakértelmem, sem eszközeim nincsenek, tehát meg kell keresnem az írott anyagokat – s itt kezdődnek a bajok. Azelőtt cenzúra működött, a Tájékoztatási Hivatal szabta meg, hogy a békési ivóvizek arzéntartalmából mennyit szabad bevallani (ennek a mennyiségére nézve még többhónapos ütemtervet is meghatároztak!). Csernobil után csak annyit tudhatunk, hogy semmi veszély nincs. Aztán megszabadultunk ama Hivataltól és – úgy mond – szabad lett a sajtó. Most nem tennék ki talán az állásából, aki megírná, hogy a Duna Kör alternatív Nobel-díjat kapott, de a tájékozódást más nehezíti: ember legyen a talpán, aki a különféle (gazdasági és politikai) érdekcsoportok érveit meghallgatva világosan látja a kérdéseket.

**Ha az igazságot keressük,
a tévtanokat gyakran úgy ismerjük
fel, ha észrevesszük a dolgok mögött
munkáló anyagi érdekeket.**

Mit tehet az egyén? Hallgassa meg az eltérő véleményeket, vegyen részt a vitákban, olvassa el a tudományos ismeretterjesztő közleményeket a színvonalas folyóiratokban. Olyan cikkeket keressen, melyek nem pusztán tényeket, hanem ellenvéleményeket is közölnek. (Irodalmi hivatkozásokkal!) Ha teheti, keresse a külföldi szakirodalmat, búvárkodjék a világhálón vagy más adatállományokban.

Miért hangsúlyozom ezt annyira? Ha nem ismerjük az adott szakterületet, s annak hiteles képviselőit, akkor könnyen becsaphat bennünket egy napi- vagy hetilapban olvasott, a tévében hallott nyilatkozat, beszélgetés egyes csodálatos eredményekről, eljárásokról, fölfedezésekről. Legyünk érdeklődők, de fogadjunk mindent kritikával, gondoljunk mindent végig. Ha az igazságot keressük, a tévtanokat gyakran úgy ismerjük fel, ha észrevesszük a dolgok mögött munkáló anyagi érdekeket. (A hirdetések igazságtartalmát fölösleges lenne vizsgálni.)

Mi tehetünk a saját életünkben? Először a *kicsinyíts* jegyében pár sorban a mindennapjainkról írok. Például igyekezzünk jól, lehetőleg nem sokat vásárolni. Ne cseréljük le a régit, amíg működik. Ne dobjuk ki, hanem javítsuk vagy javítassuk meg. Ha vásárolunk, igyekezzünk tartóst venni, olyat, amit nem hirdetnek (hiszen a hirdetés költségét is mi fizetjük a termék árában!) Lehetőleg hazai terméket vásároljunk – ezáltal növeljük a hazai munkaalkalmakat, csökkentjük az áruforgalmat, a szállításokat. Vásároljunk az őstermelőknél, s ahol lehet, küszöböljük ki a közvetítő kereskedelmet. Törekedjünk a vegyszermentes, illetve genetikailag módosított élelmiszert nem tartalmazó termék vásárlására. Ne vásároljunk vissza nem váltható palackot, fémdobozos italt, válasszuk a kevésbé becsomagolt árut. Ne vegyünk úgynevezett „eldobható” árut. Ne használjunk energiapocsékoló gépet, ne étkezzünk a nemzetek feletti cégek gyorsvendéglőiben, akik táplálkozásunkat „egyenruhába” akarják öltöztetni, étlapjuk unalmas, ételeik gyakran egészségtelenek. Mennyivel ízletesebb, változatosabb a kisvendéglők kínálata! Márpedig a változatoság gyönyörködtet (a latin közmondás szerint is: *varietas delectat*). Csak azt a köny-

vet vegyük meg, amit biztosan még többször olvasni, használni fogunk, járjunk kölcsönkönyvtárba.

Ne törődjünk vele, ha eszközeinket (számítógépünket, programunkat, kocsinakat, porszívónkat, konyhai edényeinket a hirdetések korszerűtlennek nevezik. Ha jól használhatjuk ezeket – ne mondjunk le róluk.) (*Lassíts*: minek az egyre gyorsabb kocsis, számítógép?)

Ne égessük fölöslégesen a villanyt, a zuhanyozásnál felfogott, a mosógépből kiömlő „szürke” vizet használjuk fel a WC öblítésére, felmosásra. Kétoldalas fénymásolatokat készítsünk, az egyoldalas papír másik oldalát használjuk másra. Ne égessük el azt, amiből talaj lenne, ne járjunk kocsin, csak ha szállítunk, ha sokan vagyunk, ha olyan helyre megyünk, ahová nem juthatunk el tömegközlekedési eszközzel. Kapcsoljuk le a fűtést, ha melegebb van 20 foknál. Lehetőleg szereltesük fel a megfelelő mérőket, hogy csak a saját hő- és vízfogyasztásunkat mérjük és csak azért fizessünk.

A Föld felszíne annyi napenergiát nyel el, mint amennyi a bolygó teljes, összes ásványi energiatartaléka!

Ha építkezünk, törekedjünk a nagyobb függetlenségre (*ne központosíts*), házunk déli oldalán használjuk fel a nap melegét (üvegezett tornác), szereltesük fel naphőgyűjtőt, aminek az ára néhány év alatt az árammegtakarítás révén megtérül. Gyűjtjük az esővizet a kert locsolására, ne használjunk mérgeket – csak növényi anyagokkal permetezzünk. A szerves hulladékot komposztáljuk, s ha vannak háziállataink, akkor a szerves anyagokkal és a trágyával fejlesszünk biogázt – amit főzésre, fűtésre, vízmelegítésre használhatunk. A napenergia fontosságáról csak annyit: N. Geor-

gescu-Roegen számításai szerint két hét alatt a Föld felszíne annyi napenergiát nyel el, mint amennyi a bolygó teljes, összes ásványi energiatartaléka! Mégis, mivel egyelőre túl olcsó az olaj, alig fejlesztik ezt az energiarendszert, világszerte kevés ilyen beruházást ismerünk. Ha valaki a saját házában naphőgyűjtő vízmelegítőt akar felszerelni, kevés iparozhoz, vállalatához fordulhat. A szélenergia hasznosítása egyes országokban jól fejlődik: Dániát, az Egyesült Államokat (Kaliforniát) és Indiát kell megemlíteni. Az Európai Unió néhány országában a szél erőművek összesen 5400 MW-t termelnek, az Egyesült Államokban 1700 MW-t, Indiában – a dánok közreműködése révén – 1000 MW-t.

Táplálkozásunk során kerüljük a szélsőségeket, gyógyszerek helyett, ha lehet, részesítsük előnyben a természetes anyagokat, gyógynövényeket. Törekedjünk egészséges életmódra, az egészséghez nem jönnék van, az saját magunk, családjunk és az egész Mindentég iránti kötelességünk – írja egy helyen a neves lengyel ökofilozófus, Henryk Skolimowski.

Mindezt adjuk át családjunknak, gyerekeinknek, rokonságunknak, szomszédainknak. Példával, (jó) szóval, tanáccsal és főleg – bizonyító erejű számokkal.

Ökofalu mozgalom, közösségek

A családban tanúsított magatartásunk olykor példa mások számára is, a kísérletek közösségi szintre emelkednek. Az idők során nagyon sok társadalommal fordult elő, hogy egyesek kivonultak belőle: remeték, szerzetesi közösségek. A jelenkori társadalmakban is létrejönnek – többféle szinten – másként élni akaró csoportok. Van, akik közösen gondozzák gyerekeiket,

és közös étkezést szerveznek. Vannak szigorú szabályok szerint élő, kommunisztikus vallási közösségek (Hutteriták, Amish, Bárka). Szigorúságban a kettő között helyezkednek el az ökofalvak. Mindhárom szint megtalálható Magyarországon. A Galga partján, Pesttől nem is olyan messze, ott a Galgafarm, amelyik nem tudta létrehozni a sokak által álmodott „ökofalut”, de sok ebbe az irányba mutató kezdeményezésük van. Ilyen a népfőiskolájuk, amelyik környezeti nevelési, hulladékkezelési, mezőgazdasági és sokféle más tárgyakkal foglalkozik. A községben sok a „zöld” közösségi megmozdulás (kirakodóvásár, ajándékkészítés, Baba-mama klub, Beszélgető Kör, kiállítás a Föld napja alkalmával). Ez laza, másfajta út, de egyesek számára könnyebben követhető.

Talán egy következő fokozat a visnyeszéplaki és gyűrűfői ökofalu, valamint a vallási alapon szerveződő Bokorliget. Maguk az ökofalvak is eltérőek, mást és más módon termelnek, mások az anyagi forrásaik – olykor főleg szellemi munka, máskor a mezőgazdaság. Abban hasonlítanak egymásra, hogy törekednek az önellátásra, függetlenségre (víznyerés, szennyvíztisztítás, energiaforrások), de a hálózati áramtól természetesen nem tudnak teljesen függetlenné válni. Határozottan törekednek egymás tájékoztatására, hálózat kialakítására, van egy rendszeresen megjelenő tájékoztató kiadványuk, és időnként tapasztalatcseréket is rendeznek.

A közösségek általában nem vallási alapon szerveződnek. Olykor fölmerül a kérdés, hogy eszmei (spirituális) töltés nélkül mennyire működőképesek ezek, nem kell-e valamiféle lelki összetartó erő – az egység, a saját másságuk tudata. Egyes helyeken kezdenek újfajta „hagyományok” kialakulni. Felelevenítik a hónapok régi neveit (példá-

ul böjtelő hava, Szent György hava), a házasságkötéseket saját „szertartásaik” szerint ünneplik, a tavaszi és őszi napéjegyenlőség idején együtt hangolódnak rá a természet ritmusára.

Számomra igen rokonszenves egy teljesen alulról építkező, laza kapcsolatrendszer, amely egyik megyeszékhelyünk kertés negyedében alakult ki. Két rokon házaspár összesen 7 gyerekkel él együtt, egy házában. Az építkezés során az élettér kialakításában minél több együttes, közös használatú térre, az együttlét lehetőségére törekedtek. Közös az udvar, közösen főznek, étkeznek, vigyáznak a gyerekekre, művelik a kertet, amelyben sok gyümölcs és zöldség terem. Önellátásra törekszenek, kútból locsolnak, felfogják az esővizet. Tyúkokat tartanak. Életvitelük a szomszédságban példa értékű lett. Az utcában többen termelnek különféle terményeket, virágozik a cserekereskedelem, a lakókkal és barátaikkal közterületen fásítottak. Közös munkákat szerveznek, együttműködnek egy iskolával, gondoznak az utca végén egy kis természetvédelmi területet és városi szinten részt vesznek egy nagyobb zöld szervezet tevékenységében.

Mindezek a kísérletek bizonyos értelemben a fejezet végén említett „harmadik út” csíráinak vagy óvodáinak tekinthetők.

Mit tehet a társadalom, a politikai vezetés, az államhatalom?

Nézzük meg, mit tehet a természetpusztítás megállításáért a társadalom, a politikai vezetés, az államhatalom. Elsősorban őszintén, elhallgatás és mellébeszélés nélkül fel kell világosítania az állampolgárokat a környezeti kockázatokról – ezzel igen nagy mértékben segítheti a tudatosodást.

(Tömegével sorolhatnám fel az ellenkező előjelű, rossz példákat, az elhallgatás eseteit...)

A *kicsinyíts és ne központosíts* jegyében segítenie kell a társadalom alapegységeit, hogy a természettel barátságban éljenek: a hatalom gazdasági módszerekkel, szabályozókkal támogassa a kisvállalkozásokat, a takarékossgot, a szelíd energia felhasználását, a biogazdálkodást, az ökológiailag fejlett építkezéseket, a csatornázást, a szennyvíztisztítást, és a fentebb ismertetett ökofalvakat, közösségeket. Kemény adóztatással szorítsa vissza a környezetet károsító, hulladéktermelő eljárásokat, a káros termékek forgalmazását, az átmenő közúti teherszállítást. Új adónemek bevezetésével gátolja az egészségre és a környezetre káros termékek reklámozását, bírságolja meg a hazug hirdetéseket. Gazdasági eszközökkel adjon nagyobb előnyt a tömegközlekedésnek az egyéni gépjárművekkel szemben.

A nagy beruházások ma hadszínterek, amelyeken a pénz és a jog ütközik egymással!

A lakossági hulladék csökkentése érdekében a egyes szemét elszállítási díja legyen sokszorosa a különválogatott szemétének. Természetesen ennek csak akkor van értelme, ha a többféle szemét végül is nem kerül azonos helyre, ugyanis erre is van sajnos példa. Egy szegedi fiatalember arról számolt be, hogy nem fizet szemétdíjat, kertés házukban amit csak lehet, azt komposztálnak, azt a kevés vegyes hulladékot, ami mégiscsak keletkezik, a kerékpárjára kötöztetve zsákban negyedévenként elviszi a hulladékudvarba. Ott ingyen átveszik a válogatott hulladékokat. Azonban többször is elképesztette, hogy jött a kukásautó, és egymás után ürítették

bele a válogatott (üveg, papír, fém stb.) hulladékokat. Megjegyzése is érdekes: „Csak kifelé kell úgy tűnnie, mintha válogatós hulladékgyűjtés valósulna meg, hogy az államtól kihúzhassák a támogatást.”

Mindezek szorosan kapcsolódnak a jogi eszköztárhoz. Nem csak pénzbüntetésekkel lehet jobb belátásra bírni a káros és törvénytelen tevékenységet folytató polgárokat és vállalatokat, hanem tilalmakkal (például hol szabad és nem szabad cigarettát, italt vagy egyebet árusítani). Sajnos a büntetések túl enyhék, és ismétlődés esetén sem élnek egy-egy káros termék forgalmazásának végleges betiltásával, egy üzem átmeneti vagy végleges bezárásával, a vezetői jogosítvány időszakos bevonásával, az állampolgári jogok korlátozásával. Nyilvánvaló, hogy jogrendszerünkben is vannak komoly hibák, ha bírósági döntés ellenére is tovább épülhetett a budaörsi Auchan bevásárlóközpont. Az önkormányzatok más esetekben sem veszik figyelembe a lakossági tiltakozásokat. Budapesten a Széna téren felépítettek egy hatalmas bevásárlóközpontot, most egy soktermes mozi is készülnek mellé építeni. Ezzel sokszoros hibát követnek el: egy szélcsatorna lezárásával még jobban rontják a Margit körút amúgy is nagyon rossz levegőjét, megsemmisítenek egy forradalmi emlékművet, és elvesznek egy kis ligetet, gyermekjátszóteret. Ezen az immár gondozatlan és koszos helyen tüntetés tüntetést követ, de hiába. Fontos, hogy felépüljön egy színvonalatlan filmeket játszó mozi, hadd kapcsolódjék össze tudónk és lelkünk mérgezése! Sok hasonló természetpusztító, engedély nélküli építkezésről is tudunk. Ez a terület hadszíntér, amelyen a pénz és a jog ütközik meg egymással!

A Hulladék Munkaszövetség, és saját nevében dr. Kalas György jogász végzett-

ségű környezetvédő több esetben fordult a Versenyhivatalhoz a tisztességtelen, hazug hirdetések megbírságolása, betiltása érdekében. Több esetben sikeresen: például a Versenyhivatal, majd fellebbezés után a Fővárosi Bíróság kimondta, hogy a WES Rt. által forgalmazott „IQ bio-energiával” se nem bio, se nem energiával – és az agy teljesítőképességéhez sincs köze. Nem helytálló a „módosított tej” elnevezés, ráadásul engedély nélkül forgalmazták. (Mellesleg a terméket a Xénia Láz Egyesület segítségével hirdették az iskolákban. Ezt az üzletet támogatta egy tévében játszott sokrészű filmsorozat, az Űrgammák. Nem csak az üzlet hatolt be az iskolákba, hanem a politika is – a Xénia Láz Egyesület a Magyar Úttörő Szövetséggel és az MSZP oldalán részt vett az 1998. évi választási küzdelemben.)

Más alkalommal a Versenyhivatal olyan határozatot hozott, hogy a Dunai Cementműnek a Levegő Munkacsoport lapjában, a Lélegzetben több alkalommal közölt hirdetése, amely szerint a gyár kéményei 1991 óta nem szennyezik a környezetet, alkalmas a fogyasztók megtévesztésére, ezért kis pénzbírságot szabott ki a cementgyárra.

Nem kevés műszaki eszközzel és lehetőséggel is rendelkezünk. Ilyenek a lég-, víz- és talajszennyező kibocsátást csökkentő eljárások (vegyi üzemek, égetők, járművek), megfelelő műtrágya-használat, szerves trágya felhasználási módszerek, hatékonyabb szennyvíztisztító eljárások, hőszigetelési módszerek, áramtakarékos készülékek, a szelíd energiákat hasznosító berendezések és eljárások. Ezen a téren egyre színvonalasabb szakemberképzés folyik a felsőoktatásban, újabban már az ELTE Szociológiai Intézetének humán ökológiai szakirányán belül is külön tanfolyam foglalkozik a műszaki-gyakorlati kérdésekkel.

Elvileg léteznek politikai eszközök – bár a hatalom ritkán él ezekkel. Az 1990 utáni első szabad parlament Környezetvédelmi Bizottságának elnöke, néhai Rott Nándor többször elmondta a környezetvédelmi mozgalom találkozóin: „Ki kell mennetek az utcára, küzdenetek kell. Segítséget kell kapnunk tőletek, mert mi, a bizottság egyedül nem győzzük.” Valóban nem győzték, előfordult, hogy a költségvetéssel kapcsolatban a Környezetvédelmi Bizottság egyhangúlag hozott módosító javaslatait az országgyűlés egésze rendre elutasította – ekkor mondta Rott Nándor: „Fáj nekem, hogy képviselőtársaimból ennyire hiányzik a környezet sorsa és a jövő iránti érzékenység”.

Az államhatalom, a politikai pártok kevéssé törekednek a megoldásra. 1990-ben, a választások előtt több pártnak volt jó környezeti programja (amelyek aztán nem valósultak meg), vagy lelkes környezetvédelmi csoportja (amelyek egy jöttányival sem tudták befolyásolni saját pártjuk politikáját). Politikai síkon eredményt legfeljebb egyes önkormányzatokban dolgozó zöld gondolkodású képviselők, környezetvédelmi bizottsági elnökök tudtak elérni.

Elsősorban tudatunknak, gondolkodásmódunknak, magatartásunknak kell megváltoznia.

Hadszínteret említettem. A politika természetesen módon az. Nem csak nagy, országos vagy világméretű kérdésekben. Nem akarok itt nemzetközi katonai szerződésekről, fegyvervásárlásokról, földeladásról írni. Inkább egy kicsiny kérdést említek. Az 1994–1998 közötti ülészakban a képviselők elé került egy törvényjavaslat a hirdetésekről. A dohánygyárosoknak nem tettett annak szigorúsága. Meggyőzték a képviselők egy csoportját, hogy nyújtsanak

be enyhítő javaslatokat. Kormánypárti és ellenzéki képviselők *közös* javaslatait fogadta el az akkori országgyűlés – lehet hirdetni, ajándékot osztogatni gyakorlatilag korlátozás nélkül. A „hadszíntéren” a vállalatok és az egészséges körülményekért küzdő felek kerülnek szembe egymással.

A képviseleti demokrácia sokkal jobb, mint a parancsuralom. Azonban ennél is jobb az úgynevezett *részvételi demokrácia*, amelyben a választók nem csak 4-5 évenként szavaznak, hanem folyamatosan részt vesznek a döntési folyamatokban. („*Legyél részese a folyamatoknak...*”)

Tudat, gondolkodásmód, nevelés

Mi hozhat megoldást? Elsősorban tudatunknak, gondolkodásmódunknak, magatartásunknak kell megváltoznia. Lényeges szerepük van az iskoláknak. Ha a környezeti nevelést szívügyüknek tekintő tanítók, tanárok tudnak hatni a gyerekekre, előfordulhat, hogy nem csak a gyerekek magatartása változik meg. A gyerekek otthon a megszokott „No, mi újság az iskolában?” kérdésre nem egyedül osztályzataikról beszélnek, hanem elmondják, hogy mit tettek az iskola, a közeli tavacska, park, erdő élővilágáért, beszámolnak arról, hogy milyen sok rosszat tesznek a felnőttek... A gyerekek képesek hatni a szüleikre! Ha ki-ki legalább a saját környékével törődik, az már fontos része a kicsinyítésnek és a folyamatokban való részvételnek.

Mindez nem elég. Rá kell ébrednünk arra, hogy – mint Theodore Roszak írja – a természettől örökölt, bennünk létező, magunkkal hozott *ökológiai tudattalant* elnyomja bennünk a társadalom, a piac által irányított iskola, sőt elnyomják gyakran a szülők is, hogy a gyerek a társadalomnak

minél alkalmasabb, illeszkedőbb fogaskereke legyen. Ez az ökológiai tudattalan valaha megnyilvánulhatott, például a törzsi népek szokásaiban, ott volt a törzsi vallásokban, ott van a vallások gyökereiben, s ebből ma is segítséget kaphatunk.

Visszatérve az iskolákhoz: sajnos azok is hadszínterek. Egyre gyakrabban nyomulnak be a vállalatok, hogy termékeiket hirdessék és megalapozzák a következő évtizedek cukros víz és mütejször fogyasztását. A nevelők ellenállnak, de nem könnyű – amikor a „piackutatók” rábeszélnek és jutalmat adnak.

Mit tehetünk? Az apró dolgok után el kell jutnunk a fontosabb, lényegesebb kérdésekhez. Nem szabad, hogy pótcselekvések felé tereljenek. A gyerekek erdei szemétygyűjtése, az állatvédelem vagy a parlagonfutás önmagában dicséretes, de az már baj, ha valaki azt hiszi, hogy ezzel eleget tett feladatainak. Ugyanakkor ezek a dolgok a gyerekekben-felnőttekben a hiábavalóság érzését keltik. (Nem akarom bántani az állatvédőket, de nekünk nem főleg a körülöttünk élő néhány kedvenc emlős fajt és a kísérleti állatokat kell védenünk, hanem sokkal inkább az *élőhelyeket*).

„Maga a zöld mozgalom a természet ellensége – ha nem a lényeg ellen támad!” Noam Chomsky

Cselekedeteinkkel önmagunkat és társadalmunkat is neveljük. Kérdés, hogy cselekedeteinkről mennyire vesznek tudomást a közönyösek?

Az említett jelszó második része: *tájékoztatni*. Igen fontos, hogy miként. Pontosan, tudományos hitelességgel kell szólnunk, adatszerűen, érvekkel érveket szembeállítva. Gyakran jó szándékú emberek szóban vagy írásban pontatlan dolgokat állítanak, amivel

lejáratták magukat és a zöld eszmerendszert. Néha nagy hibákat is elkövetnek.

Ebben a tájékoztatási folyamatban halhatatlanul fontos a *mozgalom* szerepe. A zöld csoportoknak – külön és együtt – arra kell törekedniük, hogy tájékozódjanak, tájékoztassanak és hassanak. Előadásokon, újságokban, kiadványokban, rádióban, tévében, utcai szereplésekkel, bírósági eljárásokkal, beadványokkal, javaslatokkal, a parlamenti képviselők tájékoztatásával, az iskolákban, a hitoktatásban, az élet minden területén. Szükség van közvetlen fellépésekre. Olyanokra, mint amikor a Lánchídről lógattak le hatalmas betűket („Gátat a gátnak”), a hidrogénbomba atyjának az előadását zavarták meg a Gólyavárban, a Vörösmarty téren eljátszották Csernobil eseménytörténetét, tüntettek a külföldi követségek előtt a NATO ellen. Ezeket a sajtó nem akarta elhallgatni, mert hírértékű volt, és sok embert elgondolkoztathattak.

A zöld mozgalom igen sok dologgal foglalkozik. Ki ezzel, ki azzal. Mindnyájuknak megvan a saját, szakértelmétől, kedvétől függő legfontosabb területe, de nem szabad azt várni, hogy mindenkinek az legyen a legfontosabb, el kell ismerni a mások munkájának a jelentőségét. Saját szakterületükön túl mindannyiuknak törekedniük kell a teljességre.

A „korszerű” gyarmatosítás

Nem írhatom itt le részletesen a gyarmatosítás történetét, a népek kirablását és kiirtását, az eredeti tőkefelhalmozás és a belőle eredő iparosodás folyamatát. A második világháború után a gyarmatosítás régi alakja megszűnt, és kialakult annak új módszere. A régi gyarmatot „fejletlennek” nyilvánítva az „első” világ egyetemlein kinevelték annak

új értelmiségét, megjelentek a gazdasági tanácsadók, fölszámolták a korábban működő helyi termelési módot, visszafizethetetlen kölcsönöket folyósítottak, s ezzel elértek, hogy a harmadik világ elsősorban az ipari országok számára fontos termékeket állítson elő (faanyag, kávé, kakaó, földimogyoró, virág stb). Idegen szokásokat, értékrendet és eszméket honosítottak meg, eltörölték a gazdasági és kulturális hagyományokat, nyelveket is.

Létrejött egy újabb tőkefelhalmozás és ezzel párhuzamosan *a világ óriásvállalatok közötti felosztása*. Egységessé válik a világ gazdasága – ezt nevezik büszkén globalizációnak. Össze-vissza szállítgatnak mindenfélét, élelmet, faanyagot, hulladékot. A holland burgonyát elviszik Olaszországba, ahol megtisztítják, aztán visszaviszik Hollandiába, ahol zacskós sült krumpli készül belőle. Egyik országban elkészül a „kinder-tojás”, a másikban belerakják a kis műanyag himmi-hummit, a harmadikban becsomagolják. Mongóliában, ahol 25 millió tejelő tehén van, az üzletekben főleg német vajat lehet kapni. Kenyában a holland vaj felébe kerül, mint a helyi, Angliában az új-zélandi vaj sokkal olcsóbb, mint a hazai. Ebben a lehetetlen helyzetben az egyének gyakran rákényszerülnek, hogy olyan termékeket vásároljanak, amelyeket sok ezer mérföldről szállítanak – gyakran szükségtelenül. Érdeemes megnézni a magyar üzleteket: chilei zöld alma, holland vaj, külföldi napraforgómag-olaj, német müzlik és kekszek, francia és dán sajtok tömege, osztrák babapiskóta, olasz szalámi, és még sok ezerféle itthon is termelt vagy gyártott árucikk kínálja magát a polcokon.

Ennek az új világgyarmatosításnak alapelve a pénz, áru és munkaerő szabad mozgása, de ebből csak az első kettő valósul meg. A vállalatok nemzetek felettiek, ked-

vükre változtatják központjaikat, oda települnek, ahol számukra a legkedvezőbbek az adózási feltételek.

Mit jelent a „globalizáció” a gyakorlatban? A „szabad kereskedelem” nem teszi lehetővé, hogy egy ország védővámokkal segítse saját honi termelését. Arra törek-szenek, hogy minden ország csak néhány árucikket állítson elő, és minden egyebet máshonnan hozzon be. Ma a világon megtermelt kávé 84 százalékát, a hal 38 százalékát, az alumínium 47 százalékát, a vasérc 40 százalékát, a nyersolaj 46 százalékát az egyes országok kivitelre termelik.

A gazdasági hatalom teljes mértékben uralja a tájékoztató eszközöket, a legtöbb ember az újságokból, a tévéből csak egyetlen véleményt ismerhet meg.

A szállítások környezeti hatásai elviselhetetlenek. Az Európai Unió egy munkacsoportja kiszámította, hogy az európai egységes piac következtében a határokon átmenő egyre nagyobb térfogatú szállítások a légszennyezést és a zajt 30-50 százalékkal növelik. A kereskedelem növekedése miatt világszerte új autópályák, repülőterek, kikötők, raktárak épülnek.

Korábban léteztek szabályok a munkavédelem, a munkanélküliek, a szegények, az öregek, a betegek, a helyi közösségek, a helyi gazdaságok érdekében. A vállalatok nem kedvelik ezeket, mert csökkentik a versenyképességüket, tehát igyekeznek mindent a lehető leggyorsabban fölszámolni. Ez sok helyen folyamatban van, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában is. (Működött például egy „Szabályozást enyhítő munkacsoport”, amelynek az volt a célja, hogy felszámolja a munkások biztonságát célzó intézkedéseket, csökkentse a fo-

gyasztási cikkek biztonsági ellenőrzését, gyengítse a környezetvédelmet.)

Bolygónk urai már nem a kormányok, hanem a nemzetek feletti vállalatok, például a hadi-, az olaj-, a vegyipar, azok részvényesei, a „világállam” új vezetői.

A „főáramlat” sajtójából, a vállalatok által támogatott lapokból és műsorokból megtudjuk, hogy a „globalizáció” csodálatos dolog, ami elhozza számunkra a világalamot és a világbékét. Megvalósul a világnyelv, az egységes kultúra, egyformán fogunk gondolkodni a világon mindenütt. Nagyszerű eszközünk a tévé, amely követeendő példaként már az eszkimóknak vagy az ausztráliai bennszülötteknek is bemutatja a csodálatos nyugati világot, de azt is, hogy az új állam fegyveres ereje miként bünteti meg azonnal és könyörtelenül a lázadókat.

Noam Chomsky gyakran ír és szól arról, hogy a gazdasági hatalom teljes mértékben uralja a tájékoztató eszközöket, a legtöbb ember az újságokból, a tévéből csak egyetlen véleményt ismerhet meg. Ő maga, korunk legnevesebb és legtöbbet idézett nyelvésze főleg csak kis, közösségi rádiókban, egyetemi lapokban szólalhat meg...

A világ-gyarmatosítás szellemi folyamat is. Terjesztik a nyugati civilizáció szennyét, feledésbe merülnek a helyi vallási, erkölcsi tanítások, kihálnak a helyi nyelvek, a korábban még megmaradt kulturális kincseket elrabolják, meghonosítják a fogyasztói életmódot.

Fentebb említettem az iskolák, a környezeti nevelés jelentőségét. Ellenfeleink is fölsímték ezt. Nem csak az üzleti világ iskolákba való benyomulásáról van szó, annál jóval mélyebb jelenségekről. Egy kanadai lapban (1) olvasom David Stratman sorait: „A legutóbbi törvényjavaslat Ontarióban nem csak lefaragja a költségvetési tá-

mogatást, rákényszerítve az iskolákat arra, hogy elfogadják a vállalati »partnerek« segítségét, hanem olyan reformokat terveznek, amelyek aláássák a közjó eszméjét: a közösségi kapcsolatokat elszigetelt egyének versengésével helyettesítik. A rangsor előtérbe kerülése az osztályban támadást intéz a diákok közötti barátság ellen, és az oktatást győztesek és vesztesek közötti játszmává fokozza le. Az új tantervek segítenek úgy alakítani a gyerekeket, hogy megfeleljenek a vállalatok igényeinek. A közoktatás elleni támadás célja, hogy megtörje a fiatalok önbizalmát, és így később az egyre egyenlőtlenebb társadalomban a gazdasági rendszer helyett önmagukat okolják a nem megfelelő munkáért. A „reform” átalakítja a fiatalok elvárásait, és így elfogadják helyüket az új világrendben. A közoktatás elleni támadás egy széles körű stratégia része, amellyel erősítik az üzleti világ uralmát a társadalom felett. Mindez az átlag kanadai ellen irányuló támadás, melynek célja, hogy az embereket megfélemlítsék és ellenőrizhetőbbé tegyék.

Célunk a demokráciáért való oktatás létrehozása. Így bátoríthatjuk a nagy elvárásokat, az együttműködést, az egyenlőséget, de nem a versengést és az egyenlőtlenséget. Sem a kapitalizmus, sem a kommunizmus nem demokratikus. Miután az utóbbi összeomlott, feladatunk egy valóban demokratikus alapokon álló társadalom létrehozása, ahol nem az embereket igazítják a gazdaság igényeihez, hanem fordítva.” Az idézet igen jó helyzetképet ad.

Példaként természetesen nem kell Kanadába mennünk. Jól ismert a magyar Xénia Láz Egyesület, amely egy tévésorozattal együtt igyekezett szolgálni a globalizációs gondolkodás, a mindenekfeletti piaci szemlélet, sőt a pártpolitika iskolákba való behatolását.

Kereskedelmi szerződések, egyezmények

A kialakított rendszert az Általános Vámtarifája és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) aláírásával intézményesítették. Ezt a szerződést újabbak követték. Az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Szövetség (NAFTA) az Egyesült Államok előnyös helyzetét biztosítja. Egyes ipari üzemei a szerződés alapján áttelepülnek Mexikóba, ahol szabadon szennyezhetnek, nagy a haszon, mert olcsó a munkaerő, és nem kell a gyárosoknak holmi szakszervezetekkel vitatkozniuk.

A nagyvállalatok a kormányokkal is eredményesen szembeszállnak, ha azok törvényei korlátozzák tevékenységüket. Csak két esetet említek. Az egyik abból eredt, hogy a delfinek is szeretik a tonhalat, ezért egyes országok halászaik irtják őket. A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) már a GATT-tal ellentétesnek, törvénytelennek nyilvánította az Egyesült Államok tengeri emlősöket védő törvényét, amelyik korlátozza a megölhető delfinek számát azokban az országokban, amelyek tonhalat szállítanak nekik.

A nagyvállalatok a kormányokkal is eredményesen szembeszállnak, ha a törvények korlátozzák tevékenységüket.

Egy másik történet az Ethyl nevű gyár készítményéről, a metil-ciklopenta-dienil-mangán-tricarbonil (MMT) nevű, az ólom helyett használt kopogásgátlóról szól. A vegyületből felszabaduló mangán bejut a szervezetbe, károsítja az idegrendszert, Parkinson kórra emlékeztető mozgászavarokat, súlyos kórképet okoz. Kanadában forgalomban volt, majd a parlament 1997 áprilisában betiltotta. Azonban 1994 óta a

NAFTA-szerződés értelmében a vállalatok beperelhetik a kormányokat, ha azok gátolják a kereskedelmet. Az Ethyl elmaradt haszna miatt be is perelte a kanadai kormányt, és mert „a parlamenti vita során ártottak a jó hírűeknek”. Az Ethyl a NAFTA-hoz fordult. A kanadai kormány nem bízva a per megnyerésében, beleegyezett az MMT árusításába, 13 millió dollár kártérítést fizet a vállalatnak, és ezzel félrevezeti a polgárait, közölve, hogy „az MMT nem jelent kockázatot az egészségre”.

Végül az egyelőre meghiúsult *Sokoldalú Beruházási Egyezményt* (Multilateral Agreement on Investment, MAI) kell bemutatnunk. (2) A tőkés társaságok „örökre” biztosítani akarva a hatalmukat, újabb lépésre készültek. A befolyásuk alatt álló OECD-országok (Magyarország is egyike e 29-nek) a legnagyobb titokban elkészítették új, életveszélyes tervüket, a MAI-t. Erről sokáig a parlamentek sem tudtak, úgy kezelték, mint a nukleáris titkot, a főáramlati sajtó csak igen ritkán vett róla tudomást.

Melyek lettek volna a MAI céljai? Biztosítani a külföldi cégek legalább egyenlő elbírálását a hitelek és adózási kedvezmények tekintetében és ezzel megteremteni a külföldi beruházók biztonságát; lehetővé tenni a tőke szabad mozgását, természetesen az adott országból való kivitelét is, hogy a beruházók bármit és bárhol korlátok nélkül vásárolhassanak, eladhassanak; meggátolni a befektetők jogainak bármiféle korlátozását; megakadályozni az emberi egészség vagy a környezet érdekében történő bármiféle kivételezést.

A kormányok megkötötték volna a saját és utódaik kezét, teljes gazdasági kiszolgáltatottságukat a nemzetközi jog biztosította volna. A terv szerint a kormányokat a vállalatok is bíróság elé idézhetik. Az aláíró ország 5 évig nem léphet ki, és felmondás ese-

tén a vállalt kötelezettségek 15 (!) éven át érvényben maradtak volna.

A MAI ellen korábban soha nem létezett hatékony nemzetközi összefogással küzdött számos szervezet.

A tervezett egyezmény szövegét egy kanadai szervezet kiszivárogtatta, 1998 elején rátette a világhálóra, és a kemény mozgalmi összefogás hatására létrejött világméretű tiltakozás miatt az OECD 1998 őszén, három évi tárgyalás után kénytelen volt feladni képtelen rémálmát.

A MAI ellen korábban soha nem létezett összefogás valósult meg. Zöld csoportok, szakszervezetek, emberjogi aktivisták, több kommunista párt, az Egyházak Világtanácsa különös, hatékony együttműködést valósított meg. Az EVT 332 tagegyházát levélben figyelmeztette az egyházak felelősségére. Aggodalmukat fejezték ki a szerződésnek a környezetre, a munkafeltételekre és az emberi jogokra gyakorolt hatásai miatt. (Voltak olyan egyházi csoportok Magyarországon is, amelyek napirendre tűzték a MAI és a globalizáció kérdését.)

A tanulság kettős. Egyrészt hihetetlenül fontos a széleskörű összefogás, másrészt van remény az „egyházak zöldülésére” is.

Feiler József számol be róla, hogy az öröm még korai volt, mert 1999. januárjában az Európai Unió és Japán közölte, hogy mindent megtesznek egy, a MAI-hoz hasonló befektetési rendszer megindításáért a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) égisze alatt. 2003-ra átfogó befektetés-szabályozást akarnak létrehozni. A WTO eddigi gyakorlata nem sok derűlátásra ad okot. (3)

A dolgok azonban egyelőre másként alakultak. 1999 decemberében Seattle városában összeült a WTO-világtanácskozás, amire a WTO ellenzői – környezetvédők,

harmadik világbeli mozgalmak, szakszervezetek – igen jól felkészültek. A vállalati világ is látta a veszélyt. A Financial Timesban és másutt már jóval a tanácskozás előtt a zöld mozgalommal, a világhálón alapuló szervezethezükkel és felkészültségükkel riogatták a résztvevő küldöttségeket. A városban mintegy 1200 szervezet 50 000 tüntetője ellen a rendőrség barikádokkal, könnygázzal, borspermettel, gumilövedékekkel védekezett, kijárási tilalmat rendelt el, és be kellett vetni a nemzeti gárdát – odahaza először a vietnami háború óta. 3-400 embert tartóztattak le, akik napokig várták bírósági ítéletüket.

Ez természetesen nem segítette elő a tanácskozás sikerét – de az alapvetően azért volt eredménytelen, mert az Egyesült Államok, az Európai Unió, a harmadik világ és az egyes országok gazdasági érdekei összeháboríthatatlanul bizonyultak. Tudnunk kell azonban, hogy a nemzetek feletti vállalatok nem adták még fel világgymarmosítási terveiket. Reméljük, hogy Seattle valamiféle elágazási pontot jelent. (4)

Lehet-e valamit tenni? Garrett Hardin neves amerikai ökológus írja: „Nem nyerhetsz, nem érhetsz el döntetlent, a játékból nem lehet kiszállni.” Valóban így lenne? Ezt a játszmát nem mi kezdeményeztük. Új játszmát kell kezdenünk, ahol mi osztjuk a lapokat.

Szerencsére nem csak a gazdasági rendszer, hanem a zöld mozgalom is világméretűvé válik, s kemény küzdelmet folytat. Nem csak a MAI elleni küzdelemről számolhatunk be. Naponta olvashatunk hátrázott és sikeres fellépésekről. Szembeszállnak a világ minden táján az erdőket leirtató vállalatokkal, aminek előállítás, fogház, sőt Kaliforniában nemrég emberhalál lett a következménye. Olvastunk arról is – természetesen nem „központi napilapjaink-

ban”, hogy Angliában négy nő betört a wartonai repülőgépgyárba, és néhány kalapács segítségével tönkretett egy Hawk hadi-repülőgépet – egyet abból a huszonnégyből, amelyeket Nagy-Britannia Indonéziának akart eladni, s amelyeket Kelet-Timor ellen használtak volna fel. A kár kétféle millió angol font. A liverpooli bíróságon felelősségre vonták őket. A per a felmentésükkel végződött, azzal az indoklással, hogy tettük nagyobb szerencsétlenséget és bűncselekményt előzött meg, szabadon távozhattak!

A nemzetek feletti világhatalma ellen erősíteniünk kell a mozgalmat, az összefogást, szövetségeket kell keresnünk, és kapcsolatokat kell kialakítanunk. Tudjuk, hogy a történelem folyamán minden nagy birodalom összeomlott, össze fog omlani minden idők legnagyobb birodalma, a nemzetek felettié is. Az épület falán már mutatkoznak a repedések, a gazdasági válság már több országot nyomorba, kétségbeesésbe, lázadásba, polgárháborúba taszított.

Amikor a birodalmak összeomlottak, a falvak fennmaradtak. Ez a világbirodalom is össze fog omlani. Mindent meg kell tennünk ennek érdekében, kicsiny és nagyobb dolgokat. Nélkülünk, dolgozók és fogyasztók nélkül a megteremtett látszólagos gazdagság semmit nem ér.

De vajon miért cselekszünk, miért szórjuk a homokot a gépezetbe? Tudunk-e jobbat helyette? Van-e más út?

A megoldás: egy harmadik út

A harmadik út mindig azok útja volt, akik újat kerestek. Sakyamuni útja, aki elhagyta apja kastélyát, és Buddha lett. Jézus útja, aki azt mondta, hogy ne gyűjtsetek kincseket, és nem akarta a hatalmat. Assisi Szent Ferencé, akinek nem kellett apja va-

gyona, biztonsága. Az anabaptistáké és a kvékereké, akik sosem fogtak fegyvert senkire. A kis vallási közösségeké, a Bárkáké, a Bokoré. A nem vallásos, de mégis hívő, az igazságot, üdvösséget vagy megvilágosodást, Istent kereső egyének és közösségek útja. Azoké, akik elhagyják a Várost, akik nem akarják Mammont, a pénzhatalmat szolgálni. Akik létezni, és nem birtokolni akarnak. Ne aggódjatok. Ez a harmadik út itt van a Földön!

Sokan azt hiszik, hogy az valamiféle magyar, nemzeti út, holott bárkié és mindenké a világon, egy biztosan járható út. Igaz, hogy sokat hivatkozunk Németh Lászlóra, aki 1943 augusztusában a balatonszárszói Soli Deo Gloria összejevetelen így szól: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most feláll valaki és azt kérdezi: nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal”.

1994-ben már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar politikai pártoknak nincs jövőképük. Csak az Európai Közösség, a piactársadalom útját látták maguk előtt. Egy harmadik útról már senki sem beszélt, pedig annak a lehetőségéről néhány évvel korábban többen meg voltak győződve.

Már a nyolcvanas évek végén Czákó Gábor írta: „a nyers kapitalizmus elszabadítása előtt szemügyre kéne venni, adódhatnak-e előnyök elmaradottságunkból?” Vagy: „Ha a magyar társadalomnak sikerülne illő helyére visszaállítani a tudást és az erkölcsöt, gazdaságunk hamarosan elérne akár valami századfordulós kapitalizmus-szintet is. De onnan hova? A korlátlan növekedés zsákutcájába? Ahonnan kifelé igyekeznek azok, akik a kor idejét élik, és

keresik azt az utat, amelyen nemcsak a gazdasági élet, de a Föld élete is megőrizhető.”

Ugyanő 1995-ben már keményebben fogalmazott: „Az Antall–Boross–Horn kormányzat abban egy, hogy az áldozatnak szánt harmadik világból a világgylkosok közé szeretné bevinni az országot. Nemes terv. Szívmelengető és népszerű. Ugyan ki nézi, hogy ezen az úton előbb-utóbb mindenki áldozattá lesz? Az igazi kérdés: van-e harmadik út? Esetleg csakis harmadik út létezik? Bizonyos, hogy az a tehetségében és szorgalmában bízó nép találhat rá, amelyik elég bátor megkeresni.” (5)

Minél inkább elfogadjuk a ránk erőltetett, tőlünk idegen gazdasági, termelési szokásokat, módokat, annál inkább kiszolgáltatottak leszünk, annál inkább megerősítjük gyarmati helyzetünket.

Az új gyarmatosítás világméretű központosítást jelent, aminek ellentéte a kis területi egységek önállósodása. A lehető legnagyobb mértékig törekednünk kell a tájegységek önálló termelésére, a helyi mezőgazdaság, ipar, kereskedelem fejlesztésére, nem adhatjuk föl a földrajzi és kulturális hagyományokból folyó termelési módunkat, terményeinket, ősi növény- és állatfajainkat, helyi tejüzemeinket, vágóhidainkat, pékségeinket, sörfőzdéinket, s hasznos lehet a helyi energiatermelés. Az ilyen fejlesztések munkaalkalmat is teremtenek.

A harmadik világ tönkretételében igen nagy szerepe volt annak, hogy a táj és éghajlat jellegének megfelelő ősi termelési módokat és eljárásokat idegen nyomásra monokultúrákkal cserélték fel, s a biológiai-kulturális sokféleségük elvesztése fő oka volt elszegényedésüknek, eladósodásuknak, éhezésüknek. A tanulság, hogy mi-

nél inkább elfogadjuk a ránk erőltetett, túllünk idegen gazdasági, termelési szokásokat, módokat, feladatokat, annál inkább kiszolgáltatottak leszünk, annál inkább biztosítjuk gyarmati helyzetünket.

A globalizációt bíráló irodalom mennyisége hatalmas, de a „harmadik út” keresésével ma kevesen foglalkoznak. Alapvetően erről szólnak E. F. Schumacher előadásai és írásai (*A kicsi szép*), aki hívő keresztény léte „buddhista közgazdaságtan”-ról írt. Itt a harmadik úttal kapcsolatban két kevésbé ismert szerző munkáit ismertetem.

A világ kétpárti rendszer: az egyik a globális gazdaság pártja, a másik a helyi közösségeké.

Wendell Berry (6) amerikai költő, vidéki termelő és bölcselemény, a vidéki, paraszti közösségekkel foglalkozik. Leszögezi, hogy a világ kétpárti rendszer: az egyik a globális gazdaság pártja, a másik a helyi közösségeké. A parasztok száma fogy, *a mezőgazdaságnak nincs szavazata, már nem számítanak, nem is számolnak velük*. A bankok nem támogatják a kis vállalkozásokat, a kis, családi gazdaságok tönkremennek. Szétrombolják a falusi közösségeket, a falu nem kap segítséget a saját (hivatali, oktatási stb.) intézményeitől sem. A jövő szomorú, mert a nemzetek felletti vállalatok a természetet megőrző kultúrákat és a falusi életet lehetetlenné fogják tenni. Ez mezőgazdaságon túli világ lesz, s egyben demokrácián túli, valláson túli, természetén túli, s emberen túli.

A helyi közösségek pártja meg akarja őrizni a helyi természetet és egészséget, helyi termékeket akarnak eladni a helyi fogyasztóknak.

Miként kell működni Berry szerint egy fönnttartható helyi közösségnek? Mindig a helyi szükségleteket kell először kielégíte-

ni, s csak utána juthat a termékekből a közeli városnak, csak az után távolabbiaknak; kisméretű üzleti és ipari tevékenységre van szükség; minél inkább helyi energiaforrásokat használjunk; a pénznek a lehető legtovább a közösségen belül kell körben forogni, lehetőség szerint helyi pénzt kell használni, legyenek helyi kölcsönök és cserkereskedelem, s a falusi közösség legyen mindig kapcsolatban a közeli város közösségi gondolkodású lakosaival.

A központ nélküli gazdaság csak fokozatosan valósítható meg; ez olcsóbbá tesz mindent a raktározási, hűtési, szállítási, hirdetési költségek nélkül, s jobb lesz a termékek minősége.

Ha egy közösség életben akar maradni, akkor meg kell hogy védje magát a globális gazdaságtól – mondja tanulmányában Wendell Berry.

Teljesen hasonló célokat lát maga előtt Helena Norberg-Hodge (7, 8), aki Berryhez hasonlóan a falvak fenntartása mellett érvel. A Föld lakosságának többsége – főleg a harmadik világban – a falvakban él. A városok fejlesztése járhatatlan út, azokban munkanélküliség uralkodik és milliányi hontalan él a nyomortanyákon.

Ha egy közösség életben akar maradni, akkor meg kell védenie magát a globális gazdaságtól.

A nagyvárosok hallatlanul forrásigényesek. A központosított rendszerek erősebben károsítják a környezetet, mint a kisléptékű, helyhez alkalmazkodott termelés. Az élelmet, a vizet, az építőanyagot és az energiát nagy távolságból hozzák nagy energiaigényű létesítmények révén; a hulladékot szintén távolra szállítják vagy a környezetre terhelő módon elégetik. Azonban – mint írja – egy városiasodott területen is lehetsé-

ges a kapcsolatteremtés, létre kell hozni a kisebb közösségek hálózatát.

Fontosnak tartja a mozgalmi részvételi demokráciát (*Roszak: Legyél a folyamatok résztvevője!*), s a vállalatok politikai hatalmának a visszaszorítását. Részletesen kifejti, hogy nem az autópályák építését kell támogatni, hanem a helyi közlekedést, a kerékpározást és a vasutat. Nem az óriás erőművek építését, hanem a megújuló energiaforrások fejlesztését, a mezőgazdaság területén is a kisléptékű termelést. A kis piacokat kell fenntartani és nem bevásárlóközpontokat építeni.

Alapvetően meg kell változtatni az adórendszert, ezzel segítve a helyi termelőket, munkahelyeket teremtve, előnyben részesítve az embereket a gépekkel szemben. Az energiafelhasználás megadóztatása is a kisléptékű, emberi munkán alapuló vállalkozásoknak kedvezne.

Norberg-Hodge végül ismerteti a már létező helyi kezdeményezéseket, amelyek a folyamatot alulról segíthetik elő, hiszen nem létezik egyetlen megoldás. Sok példát említ, ilyenek például a közösségi hitelintézetek; a „vásárolj helyi terméket” mozgalom; a saját nemzeti vagy tájegységi kis vállalatok intézményes támogatása a nemzetköziesekkel szemben (például fellépés az étkeztető hálózatok és a bevásárlóközpontok ellen); a helyi pénz bevezetése, amelyet több helyen, még az Egyesült Államok nyolc államában is használnak kisebb településeken. Nagy-Britanniában dolgozták ki a Helyi Cserekereskedelmi Rendszert (Local Exchange Trading Systems, LETS), hasonló „talentum-rendszer” már Magyarországon is működik. A lényege, hogy a szolgáltatásokat és javakat egy helyi rendszerben elcserélik egymással. Másutt kölcsönözhető-tárákat létesítenek. Érdekes a Közösségleg Támogatott Mezőgazdaság

(Community Supported Agriculture, CSA) mozgalom, amely révén a városi fogyasztók közvetlen kapcsolatba kerülnek egy közeli termelővel. Egyes esetekben a fogyasztó előre megveszi az egész évi termést, megosztva a kockázatot a termelővel. Ez a rendszer gyorsan terjed Európában, Észak-Amerikában, Japánban. Ez is a társadalmi önszerveződés egyik alakja.

Ehhez újra föl kell fedezni a közösségekben jelen lévő pszichológiai előnyöket, a másokkal való kapcsolatokat. Fel kell ébreszteni az emberekben a lakóhelyhez tartozás érzését. A hely átérése azt is jelenti, hogy segítünk magunknak és gyermekeinknek észrevenni az élő természetet, hogy újra kapcsolatot teremtsünk élelemforrásaikkal, fölfogjuk az évszakok változásait, a növény- és állatvilág sajátosságait.

Norberg-Hodge nem foglalkozik korunk egyik nagy kérdésével, a népességrobbanással, de nyilvánvaló, hogy a helyi közösségeknek nagy szerepük lehet a népesség számának az alakításában, több esetben a csökkenés, máskor a növelés érdekében. Ez csak részben múlik a nők iskolázásán és a fogamzásgátló módszerek ismeretén, nagy szerephez jut ebben a közösség által kialakított szabályozás, szokásjog és erkölcs.

Fontosak ezek a sorai: „Ha megértjük, hogy a dolgok között sok milliárd kapcsolat létezik, nem a válság tüneteire irányozzuk erőfeszítéseinket, hanem az alapvető okokra összpontosítunk. Olyan látszólag össze nem függő kérdések, mint az etnikai erőszak, a víz- és légszennyezés, a családok szétbomlása, a kulturális széttöredezés a felszín alatt szoros kapcsolatban állnak egymással. Egy ilyen felismerés pszichológiailag ad erőt. Ha ugyanis a látszólag összefüggéstelen kérdések litániájával állunk szemben, az nyomasztó lehet a számunkra, de ha megeljük a kapcsolódási pontokat,

akkor stratégiánk sokkal célra irányulóbb és hatékonyabb lehet. Nem külön-külön kell foglalkoznunk az egyes kérdésekkel, hanem a jó fonalat kell megragadnunk, és ezzel az egész rendszerre hatni.”

A fenti két szerző elsősorban a faluval foglalkozik, Berry utal a falu és a közeli város kapcsolatára, Norberg-Hodge határozottan károsnak tartja a (nagy)városok létét. Kétségtelen, hogy ha a vidék élete jó irányban fejlődik, több munkaalkalmat nyújt, megindul a visszavándorlás. A városok természetesen nem fognak eltűnni, de változhat a városi élet is. Az ipari országokban sokan a városban élve is hátat fordítanak a fogyasztásközpontú szemléletnek, meg akarnak szabadulni a vállalatoktól való függéstől, s vállalják a kisebb jövedelmet, az önkéntes egyszerűség szellemében előnyben részesítik az emberi, társadalmi kapcsolatokat. A kölcsönös segítség, közös gyereknevelés, klubélet, helyi cserekereskedelem talaján alakul laza, közösségnek még nehezen nevezhető hálózatok sok emberre gyakorolnak vonzást. Tény, hogy egy lakótelepen az emberek kevésbé ismerik egymást, nehezebben szerveződnek közösségek, mint vidéken.

Mutatkoznak-e Magyarországon a harmadik útnak valamiféle csírái? Kétségtelenül jelen vannak, ha nem is túl nagy tevékenységük visszhangja. Egyre több közgazdász foglalkozik a jelenkori kapitalizmus bírálatával, például a GDP/GNP fogalmának korszerű értelmezésével, magával a harmadik úttal (Kindler, 9). Fontos munkákat fordítottak és fordítanak le (E. F. Schumacher, David Korten, Helmut Creutz stb.), előadásokat, találkozót szerveznek, működik nálunk is egy keresztény gazdaságtant hirdető és kicsiny méretekben azt megvalósító szervezet (HIFA, Hilfe für Alles). (Az ököfalvokról már írtam).

Kevesen tudnak minderről, a tájékoztató eszközökben kevésbé jutnak nyilvánosságához. Olykor még ők maguk sem tudnak a többiekéről, a külföldiekéről, a jó példáról. Pedig nagyon fontos a kölcsönös kapcsolatok kialakítása, az összefogás, egy erős hálónak a szövése. Furcsa ellentmondás: a világtól elvonuló, a természet közelében élő emberek nem utasíthatják el korunk számítógépes hálózatait, ha ezek jó lehetőséget adnak az egymással való kapcsolattartáshoz. Ha saját rendszert, hálózatot építünk, ki vagyunk téve a velünk ellenséges kalózok káros behatolásának, rendszereink lerombolásának. Ám egy újfajta tudatosság kialakításához, akárcsak a közös és mielőbbi cselekvéshez szükség van ilyen rendszerre.

Nem biztos, hogy van megoldás, de tudnunk kell, hogy a káosz állapotában nem a szokott módon érvényesek az okság törvényei – „a pekingi pillangó szárnyának a mozgatása megváltoztathatja New York következő hónapi időjárását...” Ha így van, ne rágódjunk azon, hogy mekkora a valószínűsége a pusztulásnak, illetve a válásból való kijutásnak, hanem tegyük a dolgunkat.

El kell jutnunk egy újfajta tudatossághoz. Ez nem megy máról holnapra, ideje rálépnünk erre az útra. A tudati változás visszahat anyagi világunkra.

Mindig vannak olyanok, akik világosan látják a bajokat, de nem törődnek bele a reménytelenségbe. Nekik ajánlom azt a mondatot, amelyet a hagyomány Luthernek tulajdonít: „Ha vége is lenne holnap a világnak, én ma mégis ültetnék egy almafa csemetét.” Minél többet teszünk, minél több fát ültetünk el, annál inkább alakul saját és környezetünk új tudata: tennünk kell a kis dolgokat, a távolabbi célt sosem feledve.